

De dementerende als clown die in een vreemde wereld leeft

Interview met Cyrille Offermans

Henk Maassen

Cyrille Offermans

‘Op een route die ik regelmatig fiets, kom ik langs een verpleeghuis. Daar zit dan altijd een vrouw voor het raam die naar mij zwaait. Ik zwaai altijd terug. Niet zo lang geleden kwam ik die vrouw, vergezeld door naar ik vermoed haar dochter, tijdens een wandeling tegen. Enthousiast kwam ze mij tegemoet en viel me om de hals. Ze begroette me alsof ik haar man was. Ik moest dus wel concluderen dat ik haar altijd als ‘echtgenoot’ had toegezwaaid. Eigenlijk kun je niet helemaal meegaan in die fictie, want dan ga je veel te ver, maar ik werd overvallen door haar gedrag en voelde me hulpeloos. Dus heb ik de fictie toch maar even zo gelaten.’

We zijn in Sittard, in de werkkamer van

schrijver-essayist Cyrille Offermans (1945), en het voorval waarover hij vertelt had ook in zijn boek *Waarom ik moest liegen tegen mijn demente moeder* kunnen staan. Want tegen dementerende mensen moet je weleens liegen – voor hun bestwil, en soms ook voor je eigen bestwil. Dat boek is een geactualiseerde, derde druk van zijn in 2006 verschenen *Waarom ik moet liegen tegen mijn demente moeder*, waarin hij liefdevol, invoelend en met een scherp oog de ziektegeschiedenis van zijn moeder beschrijft en laat zien hoe haar binnenwereld volledig desintegreerde.

Destijds belandde Offermans dankzij zijn boek in een circuit van lezingen en symposia gewijd aan dementie. ‘Ik werd ineens als een soort autoriteit gezien,’ stelt hij terugkijkend vast. Dat kwam niet helemaal als een verrassing: de schrijver Henk Bernlef had hem al eens verteld over soortgelijke ervaringen. ‘Hij werd als een soort kenner gezien naar aanleiding van zijn roman *Hersenschimmen*.’

Het viel Offermans op dat het vooral aan kennis ontbrak op het sociale vlak: hoe ga je met dementerende mensen om, wat moet je weten als mantelzorg? ‘Onderzoek en zorg concentreerden zich op objectief meetbare kennis,’ zegt hij. ‘Zo bezien was het logisch dat er behoefte was aan de ervaringen van mensen die wisten hoe het is om dementerende patiënten te begeleiden en te verzorgen.’

Nu is er een herziene druk van uw boek. Kennelijk is die behoefte er nog steeds.

‘Het initiatief kwam van de uitgever. Het eerste dat ik mij afvroeg was: ben ik nog steeds tevreden over de oorspronkelijke tekst? Uit ervaring weet ik dat de confrontatie met oude teksten soms een gevoel van gêne kan oproepen. Daar bleek in dit geval echter geen reden toe, ik vond de tekst

in geen enkel opzicht verouderd. Maar omdat het boek drie jaar voor het overlijden van mijn moeder was verschenen, heb ik de nieuwe editie aangevuld met een hoofdstuk over de viering van haar laatste, zevenennegentigste verjaardag, en een hoofdstuk gewijd aan relevante boeken en films over dementie.’

Voordat uw moeder werd opgenomen in een verpleeghuis, heeft u met uw echtgenote enige maanden bij haar in huis gewoond. De zorg voor haar was zwaar, blijkt uit uw boek.

‘Het was ontieliglijk vermoeiend, vooral de laatste periode voor haar opname. Aan het eind van de dag waren we “op”. Maar dan begon ze vaak ’s nachts weer te dwalen in huis. Ze kon bijvoorbeeld niet meer alleen de trap op als ze naar bed ging, dus moest ik haar de trap op duwen. Bovendien moest ik ook mijn gène overwinnen: ik ben van een generatie die zijn ouders nooit naakt of zo goed als naakt heeft gezien. Ik heb daarom echt te doen met mensen die langdurig mantelzorger zijn voor iemand die dementeert. Dat kun je eigenlijk niet van mensen verlangen.’

Opname in een verpleeghuis betekent, schrijft u, de vrijwel totale anonimisering van wie opgenomen wordt. En dat naarmate het zorgpersoneel ‘professioneler’ is, de bewoner zich anoniemer, dus slechter behandeld voelt. Dat klinkt nogal paradoxaal.

‘Ja, dat is een paradox. Wat ik bedoel is dit: mijn moeder had korte tijd een Poolse verpleegkundige die veel minder georiënteerd was op de gebruikelijke omgangsvormen en veel intuïtiever te werk ging, meer gevoel had voor wat er nog van het oorspronkelijke individu in de dementerende patiënt over is gebleven, en die dus ook geïnteresseerd was in de levensgeschiedenis van mijn moeder. Haar verleden was natuurlijk grotendeels weg uit het hoofd van mijn moeder, maar je moet toch je best blijven doen om wat er nog aan onbewuste resten over is te activeren, en dat deed deze verpleegkundige heel goed. Ze was zeker niet de enige – ik ben wel meer zorgmedewerkers tegengekomen die dat ook heel goed deden – maar het merendeel van de verpleegkundigen had daar geen oog

voor. Terwijl in die fase, waarin het verdriet en de wanhoop vaak veel groter zijn dan in het eindstadium van de ziekte, patiënten juist veel hebben aan geheugensteuntjes en aan pogingen om het verleden te reactiveren, met muziek bijvoorbeeld. Alois Alzheimer had dat inzicht overigens al. Maar ja, daarvoor moet je natuurlijk wel bewoners leren kennen, en dat lukt alleen als je ze langdurig observeert en met ze praat. Dat daar vaak geen tijd voor is, begrijp ik. Toch moet je leren van deze mensen te houden. En ja, dat is moeilijk, want ze zijn vaak obstinaat, vervelend en lastig.’

Heeft u Waarom ik moest liegen... geschreven om anderen te laten delen in uw ‘praktijkervaringen’, of was het toch vooral om grip te krijgen op wat u had meegemaakt?

‘Allebei eigenlijk, maar misschien in eerste instantie toch vooral voor mijzelf. Omdat het een emotioneel aangrijpende tijd was geweest, wilde ik mijn intuïties over alles wat er was gebeurd recapituleren. Ik had steeds aantekeningen gemaakt over wat mij opviel aan mijn moeders gedrag, waarbij ik speciaal lette op haar taalgebruik. Pas tijdens het schrijven ontdekte ik samenhang tussen die observaties, die ik aanvankelijk als losse flodders had genoteerd. Het was eigenlijk niet heel anders dan schrijven over een boek dat ik gelezen heb: ik maak dan altijd notities en als ik die herlees, lees ik het boek als het ware voor de tweede keer. Vaak begrijp ik dan pas goed wat ik gelezen heb.’

Afbrokkelende kennis

Aanvankelijk was hij totaal onwetend, bekend Offermans. ‘Het heeft,’ zegt hij, ‘onbegrijpelijk lang geduurd voor ik aan dementie dacht. Wel een jaar lang heb ik gedacht dat bepaalde veranderingen in het gedrag van mijn moeder algemene ouderdomsverschijnselen waren, te verklaren uit slijtage, het krimpen van de fysieke actieradius of het levensperspectief.’

Niettemin geven zijn ‘losse flodders’ achteraf blijk van een scherp observatievermogen. Zo noteert hij dat het zijn moeder ‘niet langer dan een zeer beperkte tijd lukte al haar bewustzijnsvermogens te concentreren op één persoon. Daarna waaierte alles in haar hoofd weer alle kanten uit’. En dat ze met statische

beelden en afzonderlijke woorden weinig problemen had, maar met alles waar beweging en verandering in zat des te meer: ‘Dat had voor een deel met een afgenomen opnamecapaciteit te maken – geen zin bleef lang genoeg hangen om nog contact te kunnen maken met de volgende – maar zeker ook met een snel afbrokkelende kennis van de wereld.’

Hij noteert dat ze beelden die alleen nog op een tamelijk hoog niveau van abstractie met elkaar verwant zijn, op één hoop gooit: een mok en een kop noemt ze hardnekkig glas; yoghurt, appelsap, zelfs koffie en thee noemt ze sherry. ‘Met haar communiceren – normaal gesproken heb ik een hekel aan dat woord, maar in dit geval is het beter dan “praten” – werd steeds meer een zaak voor ingewijden.’

En hij beschrijft hoe zijn moeder voortdurend werd gekweld door een groot wantrouwen in alles en iedereen, ‘vergelijkbaar met dat van de paranoïcus’. ‘Groter dan wat ook moest haar verlangen zijn naar een wereld waarin alles er zomaar was, zonder onbegrijpelijke veranderingen, zonder bedoeling of bijbedoeling. Maar juist dat verlangen werd steeds dramatischer gefrustreerd.’

Geen proustiaanse scherpte

Dat het kortetermijngeheugen van de dementerende mens weliswaar achteruitgaat, maar dat het langetermijngeheugen standhoudt, misschien zelfs beter wordt, zoals vaak wordt aangenomen, blijkt in het geval van zijn moeder een illusie. ‘Misschien werd mijn moeder nog wel eens door onbewuste herinneringen verrast, maar aanleiding voor een stroom beelden van ook maar enigszins proustiaanse scherpte waren ze nooit,’ schrijft hij.

Offermans: ‘Het menselijke geheugen bestaat uit verschillende afdelingen. Volgens recente neurobiologische inzichten komt het autobiografische geheugen het laatst en het traagst tot ontwikkeling, zo tussen het derde en het vierde levensjaar. Ik vrees dat het ook het eerste is dat verdwijnt. Dat dementie gepaard gaat met scherpere herinneringen aan de kindertijd lijkt me een vooroordeel dat vermoedelijk is ontstaan doordat dementeren in de volksmond heel lang ‘verkindsen’ werd genoemd – een geval van romantisering. Het is van belang te weten dat het gehoor en het reukvermogen in de embryonale fase het eerst tot ontwikkeling komen; dat zijn dus

de meest ‘archaische’ zintuigen en die blijven ook het langst intact. Daar zou in de zorg beter op ingespeeld kunnen worden.’

De allesonthouder

Haast als vanzelf sluipen in zijn relaas literaire verwijzingen. Bijvoorbeeld als Offermans overweegt dat zijn moeder mogelijk niets anders deed dan dwangmatig de klassieke geheugen oefeningen uitvoeren die Cicero en Quintilianus voorschrijven. ‘Wie lange redevoeringen wil onthouden, leerden zij, moet zich een gebouw in gedachten nemen, liefst een groot en gevarieerd gebouw, met een atrium en een peristylum, met beelden en ornamenten, waarin hij de diverse onderdelen van zijn redevoering in logische volgorde en op vaste plaatsen, loci, opbergt (...) Mijn moeder parodieerde die aanbevelingen. Ze liep niet in gedachten door haar huis, maar daadwerkelijk; ze legde haar routes niet in een vaste volgorde af, en zeker niet in de meest doelmatige, maar telkens anders, nerveus, gejaagd, vele malen op haar schreden terugkerend, zichzelf instruerend, corrigerend, vragen stellend en, bij klaarblijkelijke vergissingen, zichzelf ook vermanend toesprekend.’

Offermans ziet zijn moeder als de tegenpool van Ireneo Funes, uit het verhaal *Funes de allesonthouder* van Jorge Luis Borges, ‘die over een zo onwaarschijnlijk precieze waarneming beschikt dat hij zich niet alleen elk blad van elke boom van elke berg herinnert, maar ook elk van de keren dat hij al die verschillende bladeren in werkelijkheid of in zijn verbeelding gezien heeft. Waar Funes niet in staat is tot vergelijken, generaliseren, abstraheren, zo is mijn moeder niet meer in staat tot verbijzonderen, preciseren, concretiseren.’

Dat culmineert in Offermans onvergetelijke beeld van de dementerende als een tragische, soms tragikomische clown. Net als een dementerende lijdt ook een clown aan totale amnesie. Met geen voorwerp heeft hij nog een vertrouwde relatie, elk voorwerp is een obstakel dat hij moet zien te overwinnen. ‘De clown leeft in een vreemde wereld; met zijn hulpeloze gestiek en mimiek herinnert hij ons aan ons eigen existentiële toeval, onze wanverhouding met de wereld, geeft hij een voorproefje van wat ons misschien nog te wachten staat.’

Omdat dementie zo'n alles ontwrichtende ziekte is, leent ze zich uitstekend voor complexe literaire, theatrale en filmische verbeelding, schrijft u. Sterker: zulke kunstuitingen – u noemt er een hele reeks – kunnen een bron van kennis zijn, ook voor zorgverleners.

‘Ja, ik denk dat je dankzij fictie veel meer inzicht in en gevoel voor wat deze patiënten doormaken krijgt dan wanneer je een handboek raadpleegt. Dat soort kennis is natuurlijk ook heel belangrijk, maar die heeft toch meer te maken met de instrumentele aspecten van de verzorging. Bovendien heeft het medisch-wetenschappelijke onderzoek tot nu toe niet veel te bieden: ik heb de indruk dat het zich in een cul-de-sac bevindt.’

Nogal mismoedig schrijft u dat uw moeder in u voortleeft zoals ze was in de laatste jaren van haar leven. Is dat, nu er jaren voorbij zijn gegaan, nog steeds zo?

‘Mijn moeder zag er op het einde vreselijk uit: ze was vel over been, haar mond stond bijna altijd open. Die vreselijke aanblik heeft zich lang in mijn geheugen genesteld. Dankzij foto's van vroeger zijn daar andere, mooiere beelden voor in de plaats gekomen. Nu overwegen de beelden en herinneringen – dankbare herinneringen – aan de vitale, altijd montere vrouw die zij in gelukkiger tijden was.’

Literatuur

Offermans, Cyrille, *Waarom ik moest liegen tegen mijn demente moeder*. Amsterdam: Cossee, 2025.